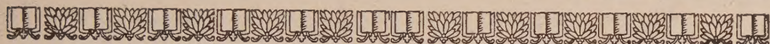
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 8. December 1917.

Wetenschap en Geloof aan de Vrije Universiteit

door

Dr. J. G. UBBINK.

De quaestie van wetenschap en geloof, hoezeer ook voor anderen nog steeds onopgelost en omstreden, is aan de V. U., gelijk ook voor derden, (al is dit ook in tegenovergestelden zin), een verklaarde en beëindigde.

Met deze positie der V. U. ten opzichte van „wetenschap en geloof", hoeft op zichzelf niet in strijd te zijn de verschijning aan deze hoogeschool onlangs, van een proefschrift, dat tot uitgesproken doel had de harmonie aan te toonen tusschen weten en gelooven. Immers altoos kan practisch en concreet aangetoond worden wat reeds in principe vaststaat.

Toch heeft de oplossing van het vraagstuk, die deze dissertatie gaf, de vraag bij mij doen rijzen, of dit wel de wijze is waarop de verzoening moet gezocht worden, en of deze V. U.'s dissertatie zoodoende wel in overeenstemming gebleven is met het beginsel en doel der V. U. zelf. [1])

---

[1]) Een proefschrift vat ik op als een voldragen vrucht van het academisch onderwijs. Het komt mij voor, dat een universiteit ook naar de proefschriften, die bij haar verschijnen, wil beoordeeld worden. Gelijk zij zich en haar onderwijs ook tot een eer rekent de bekroonde prijsvragen harer discipelen aan andere universiteiten. Gelijk wederkeerig ook een gepromoveerde het zich een eer rekent aan een bijzonder hoogstaande Universiteit gegradueerd te zijn; m. n. Gereformeerde jonge mannen uit Nederland en buiten Nederland het bijzonder op prijs stellen, aan de Nederlandsche Gereformeerde hoogeschool het proefstuk hunner Gereformeerde wetenschap geleverd te hebben. En ook

De schrijver van dit proefschrift wil gelukkig den strijd tusschen wetenschap en geloof niet opheffen door een absolute scheiding; hij wil niet de schijn-zelfstandigheid van het geloof door in het laatste slechts *Werturtheile* te zien. Hij bewandelt een anderen weg. Hij doet een bepaalde natuurphilosophie aan de hand, die, in de richting van zekere theïstische wijsbegeerte, geheel op grond van enkel, zuiver wetenschappelijk feitenmateriaal en logische bewijsvoering, tot eene beschouwing komt, waarvan hij nu wil aantoonen dat deze *niet* strijdt met het Christelijk geloof. Hier is dus, wil de schrijver zeggen, eenerzijds zuivere wetenschap en anderzijds zuiver geloof: een wereldbeschouwing alleen op grond van wetenschap en eene op grond van de bijzondere openbaring der H. S. En het is nu zijn doel aan te toonen dat langs dezen weg verzoening en harmonie te vinden is, ja, wederzijdsche aanvulling en saamwerking, en ook de eer der theologische wetenschap als wetenschap te handhaven is.

Nu komt de V. U. mij voor geheel anders te staan tegenover dezen strijd van wetenschap en geloof.

---

ben ik van oordeel, dat aan de V. U. aan een proefschrift niet alleen de gewone eischen van wetenschappelijkheid enz. moeten gesteld worden, gelijk als aan de Staats-Universiteiten, doch ook de eisch, dat het een volslagen vrucht zij van haar *Gereformeerd* hooger onderwijs, en dat het ook door dezelfde gedachte gedragen worde als belichaamd werd in de Stichting der V. U. zelf. Men kan hier m. i. niet tegen inbrengen dat zóó de ruime toegang, dat zelfs Joden en Mohammedanen aan de V. U. kunnen studeeren, versperd wordt; want dit is toch slechts een fictie, waaraan de werkelijkheid niet mag worden opgeofferd; de werkelijkheid, dat slechts Gereformeerde jongemannen aan de Gereformeerde hoogeschool zullen willen promoveeren — Gereformeerd hier zoo ruim mogelijk opgevat, als niets anders willende zijn, dan zuiver, positief, schriftuurlijk Christelijk; en dat men aan een Gereformeerde Universiteit, evenals van de hoogleeraren, ook van de studenten, Gereformeerde wetenschap verwachten mag. Men zoeke dit karakter niet door een verklaring of ook een belofte van den *persoon* te vragen. Het gaat niet om den persoon en zijn geloof, als in de kerk; daarom ook geen belijdenis of belofte. Men zoeke het niet bij den *persoon*, doch bij zijn *arbeid*. Daarom wel de eisch dat *deze* worde gedragen, door dezelfde wereldbeschouwing als de V. U. zelf. Bij examens is dit iets anders, dan vraagt men slechts naar de kennis. Zoodoende blijft ook de vrijheid van studie van andersdenkenden aan de V. U., geheel open.

Als ik mij niet al te zeer vergis, zoekt zij de oplossing op een toto coelo andere wijze. Deze quaestie is voor haar, gelijk ik reeds zeide, in zekeren zin een beëindigde. Maar als nu aan de oplossing ervan een ernstige arbeid besteed wordt aan de V. U., dan heeft het den schijn, dat deze strijd tot nog toe aan haar ontgaan was. Dit is echter zoo weinig het geval, dat gezegd moet worden, dat de V. U. in dien strijd juist de aanleiding vond, en de reden en het recht eraan ontleende, om zelfstandig op te treden; en dit, in de overtuiging van op deze wijze den strijd *principiëel* te beëindigen en wetenschap en geloof *principiëel* te verzoenen en in *principiëele* harmonie te bezitten. Maar daardoor bestaat voor *haarzelf* deze strijd, deze tegenstelling dan ook niet meer; en moest men aan haar ook niet meer zoeken naar de verzoening op een andere wijze dan waarop zij reeds gevonden werd. Deze andere wijze moet de V. U. krachtens haar beginsel dan ook onmogelijk, onnoodig en ongewenscht achten,

Immers zij is niet zoo naïef meer om te gelooven aan het bestaan van zuiver objectief wetenschappelijke conclusies en wereldbeschouwingen. Ze weet dat deze, gemaakt als ze zijn door levende menschen, afhankelijk zijn van wat de wetenschappelijke onderzoeker gelooft of denkt van God en mensch; dat deze dus, bewust of onbewust, uitgaan òf van de niet-Christelijke òf van de Christelijke wereldbeschouwing, en dat deze dus òf niet-Christelijk òf Christelijk bedoeld zijn en deze dus òf inderdaad vreemd zijn aan, en niet te verzoenen met het Christelijk geloof, òf de verzoening niet meer noodig hebben.

Ook moet de V. U. deze poging ongewenscht achten. Niet op zichzelf natuurlijk het kennisnemen en gebruik maken van de resultaten van anderer wetenschappelijken arbeid; deze waardeert zij zeer, ook voor haar eigen arbeid. Alleen, het bijeenzoeken van wetenschappelijke resultaten en natuur-philosophische gedachten en het op zekere wijze groepeeren en duiden ervan om daarmee het Christelijke geloof te willen steunen en aannemelijk te maken, acht zij niet slechts geen *first grade* wetenschap, doch ook ongewenscht. Immers bij dieper onderzoek zal blijken dat zulke, op 't oog met het

Christendom vereenigbare beschouwingen, toch eigenlijk anders bedoeld zijn en dus een anderen zin hebben; en dat dus ook de verkregen verzoening slechts schijnbaar was.

Wat daarom de V. U. wil, is principiëele wetenschap en wel principiëele Christelijk-geloovige wetenschap. Want evenzeer als men van zekere zijde gelooft dat ware, echte wetenschap voor een geloovig Christen niet mogelijk is, is zij evenzeer en met evenveel recht overtuigd, dat, wijl men van uit het Christelijk geloof eerst den rechten kijk op de dingen heeft, alleen van uit dit geloof, ware wetenschap mogelijk is. Voor haar is van den aanbegin wetenschap en geloof verzoend. Daarom is haar ideaal die principiëele wetenschap, die, om de verschijnselen te onderzoeken en te kennen, van uit het Christelijk geloof onderwezen en beoefend wordt; — zonder verder te zoeken naar een verzoening waarmee haar eigen bestaan in strijd zou zijn.

De verschijning van bovenbedoelde dissertatie is echter wel zielkundig te verklaren; de groote bezwaren blijven daarom toch niettemin voor mij bestaan. Voor velen onzer toch schijnt er weer hoe langer hoe meer een tegenstelling te komen tusschen wetenschap en geloof, een tegenstelling die smartelijk aanvoelt en die moeilijk verdragen wordt; die zij daarom willen ontgaan, òf door bij het geloof toch den lof van van wetenschappelijkheid te zoeken; òf door opzettelijk een verzoening te beproeven, gelijk geschiedde in bovenbedoelde dissertatie.

De feitelijke toestand toch wordt al meer en meer deze, dat men wel geloovig Christen is en wil zijn, maar zich toch ook op veel punten lamgeslagen voelt door een zoo machtige geestelijke grootheid als de tegenwoordige wetenschap en wijsbegeerte met haar dédain tegenover het armzalig Christelijk geloof, hetwelk de „wetenschap" als gehaten tegenstander stelselmatig fel bestrijdt of als antiquiteit negeert, terwijl zij zelf in het gevoel van haar meerderheid haar eigen weg trotschelijk vervolgt.

Zóó is toch al meer en meer de *werkelijke* verhouding

geworden tusschen wetenschap en geloof. Dat de *wezenlijke* verhouding een geheel andere is wordt dikwijls over het hoofd gezien. En uit dezen werkelijken toestand worden dan geschriften geboren als bovenbedoeld. De verhouding zoo ziende, gaan we aan het doezelen en zwijmelen: wij zijn ook wetenschappelijk; wij geloovigen, willen ook de wetenschap, credimus ut intelligamus! We zullen toonen, dat we, behalve het Christendom, óók de wetenschap willen. En op dien weg worden we getroost, als we de zoete woorden van eenigen lof van den overkant hooren. We begeeren meer; we behoeven meer; we kunnen meer! Neen *wij* behoeven niet geholpen te worden; *wij* geloovigen, *wij* kunnen juist hen helpen! Wij kunnen, aldus bijv. Dr. de Hartog, aantoonen, dat de wetenschap niet met den godsdienst strijdt. Den Christelijken godsdienst wijsgeerig verdiepend, kunnen wij met onzen godsdienst aan de wetenschap juist schenken haar goddelijk openbarend karakter en doel. Willen wij niet juist beide behouden? En zoo kunnen we ook bewijzen, dat de theologie een *wetenschap* is, en kunnen wij, als Christenen, ook de eere der theologie, ook op het gebied der wijsbegeerte, hoog houden.

Maar uit dit ons spreken over de wetenschap blijkt al te klaar, dat zij ons heeft geïmponeerd als een groote macht; dat we zoo ongeveer voor haar op de knieën liggen en prevelen: wie zou U niet eeren, Gij Koningin der gansche wereld, verbazingwekkend zijn uwe werken, zéér diep zijn uwe gedachten. Dat háár gezag voor ons zoo goed als beslissend is. Dat we op het hooren bijv. van de namen Kant of Plato reeds overtuigd zijn: „autos epha"! Wie durft daar tegenspreken? Neen, neen we hebben geloof in het Christendom, maar ook in de wetenschap. Als de nieuwe Samaritanen, die den Heere vreesden en de goden van hun land. Dat we gehypnotiseerd zijn door Benjamin Jowett's woorden, bekleed met de autoriteit van „de" wetenschap:

My name is Benjamin Jowett
all what is to be known I know it
I am the master of the college
and what I know not is not knowledge.

Waar de zaken zóó staan, zit er natuurlijk niets anders op, dan *overeenstemming* te zoeken tusschen deze twee grootmachten, tusschen het Christelijk geloof, dat we willen behouden en de moderne wetenschap en cultuur, die we eveneens niet wenschen los te laten, vooral wijl deze immers uit het Christendom is voortgekomen, en dus eigenlijk Christelijk is — overeenstemming, harmonie, synthese tusschen de ontwijfelbare resultaten van natuuronderzoek en natuurphilosophie met de ontwijfelbare grondgedachten van de Schrift en het Christendom en het Christelijk theïsme. En overeenstemming is er natuurlijk genoeg te vinden. Evengoed als tusschen een wolf en een schaap; — immers zelfs tusschen water en vuur, als twee verschijnselen in dezelfde verschijnselenwereld is nog overeenstemming te vinden; je kunt je bijv. door beide verwarmen en je kunt door beide omkomen; water kan vuur blusschen en vuur kan water verdampen; overeenstemming is er tusschen den Duitscher en den Engelschman zelfs tegenwoordig nog genoeg te vinden. Tusschen de meest strijdige dingen is verreweg het meeste overeenstemming; klein en zeer weinige zijn de *wezenlijke* verschillen. Overeenstemming tusschen wetenschap en geloof is al heel gemakkelijk te vinden. Gaat het niet heelemaal naar onzen zin met De Hartog over Hegel, Schopenhauer en Hartmann, dan maar over Lotze, Leibniz, Aristoteles, Plato. Allemaal immers „*wetenschappelijke*" mannen.

Als ge overeenstemming hebt aangetoond tusschen uitspraken van deze autoriteiten en uitspraken of gedachten van de Schrift of een gezaghebbend geloovig theoloog, zijt ge immers al meer dan klaar. We hebben dan hun natuurphilosophie in verband en harmonie gebracht met ons geloof; aangetoond hoe ze elkaar kostelijk aanvullen en steunen. Hoe het theïsme een metaphysischen grondslag geeft voor de natuurphilosophie en haar doet kennen wat zij van zich zelf niet weten kon; hoe die twee zóó in goede harmonie komen te staan; hoe het Christelijk theïsme grooten steun ontvangt van de ideologische natuurphilosophie; hoe de theïstische wereldbeschouwing in staat is verschillende bloot wijsgeerige gedachten te

waardeeren en metaphysisch te „begründen", haar eindconclusies te bevestigen, te verrijken en te verheffen tot belijdenis des geloofs ; hoe de natuurphilosophie zoo harmonie bereikt met de theologie en hoe deze aan de natuurphilosophie rust en bevrediging schenkt ; want zij schenkt haar de oplossing zonder welke zij nooit tot verstaan van den kosmos doordringen kan ; zij schenkt haar dus wat der wetenschap onmogelijk was te verkrijgen. Zóó kunnen we tegenwoordig lezen.

We kunnen dus zoo aantoonen, dat de wetenschap aan het geloof de noodzakelijke aanvulling biedt in een wetenschappelijke basis en dat het Christelijk geloof de bekroning, het noodzakelijk, oneindig verlengstuk is der wetenschap. Aantoonen dat in het theïsme, (de wijsbegeerte van het Christendom), de verzoening, de harmonie, de synthese tusschen wetenschap en geloof gevonden is. Zoo zelfs, dat er eigenlijk geen tegenstelling is. Want onze wetenschap en cultuur is eigenlijk Christelijk. Deze zijn geheel uit het Christendom voortgekomen en door het Christendom geleid en beheerscht. Nog altijd is veel van den inhoud van het Christendom algemeen erfdeel en eigendom der beschaafde volkeren. Dat dus aan philosophie en theologie in een groot deel een breed terrein van aanraking geopend is, spreekt eigenlijk vanzelf en hoeft ons heel niet te verbazen. Als men het dus maar goed beschouwt, staan *de* wetenschap en het Christelijk geloof volstrekt niet, gelijk sommigen het zien, vijandig tegenover elkaar. Als men ze maar op de rechte wijze elkaar laat aanvullen, aan de wetenschap de noodzakelijke aanvulling schenkt van het Christelijk geloof en omgekeerd aan het Christelijk geloof, bijv. aan C a l v ij n ' s Institutie de noodzakelijke aanvullingen geeft van de wetenschap ; dan is men niet slechts goed wetenschappelijk Christen, maar zelfs eerst goed Gereformeerd, zuiver en consequent. Wat is door deze aanvulling niet een schoone overeenstemming te zien en een schoone saamwerking mogelijk !

Ja zeker. Wat kunnen de menschen zich toch vergissen ! Is er goed beschouwd zelfs ook geen schoone aanvulling, overeenstemming en saamwerking tusschen een wolf en een schaap ?

Het laatste heeft toch ook een bek en ook tanden; deze dienen evengoed om het gras te snijden, waardoor het zich voeden kan, als een wolf ook een bek en tanden heeft om zich te voeden met het schaap; vullen deze elkaar ook niet schoon aan en werken ze niet schoon saam; is de eene niet de grondslag en de ander de noodzakelijke bekroning?

Maar er zijn toch wel enkele bezwaren tegen deze verzoening. Déze harmonie, déze verzoening, déze synthese was toch niet degene, die we bedoelden: het behoud van beide. Als we èn de wolf èn het schaap willen behouden, moeten we, hoe schoon we ons dat ook kunnen voorredeneeren, toch maar in werkelijkheid afzien van de poging eener feitelijke verzoening. En waar bij de „wetenschap" en het Christelijk geloof, de onverdraagzaamheid evenzeer van de laatste als de eerste komt, zal een practische verzoening alleen plaats vinden ten koste van een van beide. Bovengenoemde harmonie en synthese is de practische der eclectische aanvulling, die als alle practische synthese, niet een principiëele, wezenlijke, doch slechts een schijnbare is; eene gemakkelijke, waarmee we, alleen ten koste van een van beide, onze conscientie een wijle kunnen paaien.

Willen, kunnen de Gereformeerden, de Christenen, dan geen wetenschap beoefenen?

Zeker. Maar niet *de* „wetenschap".

De „wetenschap", wat men daar zoo algemeen onder verstaat, lapt, heel oneerbiedig gesproken, evenals „de kunst" en „de wijsbegeerte" en „de wijsheid" en „het edele" en het machtige en de wereld en de volken en de koningen en het socialisme en de democratie en de grootheid en het proletariaat en nog een heele boel „het"s en „de"s het Christelijk geloof, aan haar laars. Het wijze en verstandige dezer wereld, het edele en machtige staat in precies dezelfde verhouding tot het Christelijk geloof als het water tot het vuur. Gelijk ook omgekeerd, want zooals het vleesch tegen den geest begeert, begeert de geest tegen het vleesch.

Ach, er is zoovéél overeenstemming tusschen wetenschap en Christelijk geloof; hetzelfde menschelijk verstand, hetzelfde menschelijk bewustzijn, dezelfde menschen, dezelfde verschijnselenwereld, dezelfde geestelijke „waarden" (zooals men tegenwoordig zegt), dezelfde kunst en wetenschap, dezelfde God. Geen makkelijker conclusie, geen grooter waarheid als een koe dan deze, dat er verband, dat er ten slotte een overeenstemming *moet* bestaan. Maar de vraag naar overeenstemming is een vraag, die hier weinig ter zake doet; wat gevraagd moet worden is, of er ook wezenlijk *verschil* is, even onverzoenbaar als water en vuur, wolf en schaap. De kennis van één enkel wezenlijk verschilpunt, hoe klein ook, is voor ons van oneindig meer belang, dan de kennis van honderd groote punten van overeenkomst. Wat is het ééne kleine doch wezenlijke verschil van richting niet een groot verschil bij twee groote treinen die overigens geheel gelijk zijn? Wat niet het kleine onderscheidingsteeken bij twee overigens geheel gelijk toegeruste groote legers? Wat niet het kleine verschil van tanden en klauwen bij wolf en schaap. En die zijn de eigenlijke verschillen nog niet; deze zitten nog veel dieper en zijn nog veel kleiner, zoo goed als onvindbaar, maar het maakt den wolf tot een vijand van het schaap.

Als we wezenlijke, ware verzoening bewerken willen, dan hebben we noodig, ware diepe kennis van het wezen en de verhouding van de twee tegenstrijdige grootheden. Wil men deze kennis, dan heeft men hiervoor, als voor alle kennis, te beginnen met te onderscheiden; en dan eerst is men op den goeden weg om te zien of de verschilpunten vermeende en ondergeschikte, of wezenlijke en belangrijke zijn; en zoo, of verzoening en behoud van beide inderdaad mogelijk is, Neen, de verzoening die men verkreeg is slechts een redeneering van het zoete zelfbedrog, waarmee we den spot verdienen van èn de geit èn de kool te willen sparen.

Men kiest zich eclectisch een natuurphilosoof uit, die „niet ver is van het koninkrijk Gods". Dit „niet ver" staat practisch gelijk met „eeuwig buiten"; „niet veel" te laat is heelemaal te laat; een beetje er buiten is er toch absoluut buiten. Maar

door de gevonden overeenstemming tusschen dezen natuurphilosoof, een wetenschappelijk man en een vertegenwoordiger van het Christelijk geloof, een geloovig man, maken we ons niet slechts wijs dat we dezen, maar heel de natuurphilosofie, neen ook deze niet slechts, maar *de* wetenschap en *het* geloof verzoenden!

Het is de handige, practische, maar uiterst oppervlakkig hedendaagsche wijsheid van pak maar aan en voeg maar saam.

Zoo pakt men grof weg de heele wetenschap als een massale grootheid aan, zonder eerst te onderscheiden en zich af te vragen of wat men daar heeft en voor zich ziet, wel werkelijk één grootheid van enkel zuivere wetenschap is; of daar inderdaad slechts wetenschap is, onnoozele wetenschap, enkel van een wetenschappelijken, volstrekt onpartijdigen, objectieven geest bevangen, of dat er misschien ook iets anders in spookt en drijft.

Door daar niet mee te rekenen heeft men deze eerste groote fout gemaakt van te spreken van *de* wetenschap, niet opmerkende dat zij de verzamelnaam is voor zeer complexe en divergeerende grootheden.

En daardoor heeft men ook een andere waarheid, die niet zoo aanstonds in 't oog springt, voorbij gezien. Al is het in 't algemeen waar, dat er strijd bestaat tusschen „de" wetenschap en het geloof, daarom kan dit nog niet van *alle* wetenschap gezegd worden.

De wetenschap niet in werkelijkheid, doch in *abstracto is noch ongeloovig noch geloovig;* is dus ook niet Christelijk noch anti-Christelijk. In werkelijkheid kan ze dit zijn en is ze dit beide. Het over, overgroote deel der menschen is niet- of anti-christelijk; en dit is ook het overgroote deel der wetenschap; doch de wetenschap, ook de natuurwetenschap is ook wel eens positief Christelijk. Denken we slechts aan onzen eigen medischen hoogleeraar B o u m a n en verder aan de natuurkundigen C l e r k M a x w e l l, lord K e l v i n en F a r a d a y en vooral aan onzen zoo betreurden B a k h u i s R o o z e b o o m, die bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt aan de stedelijke Universiteit te Amsterdam zijn rede besloot, in

een opwekking aan de studenten, met de avondhymne van bovengenoemden Maxwell;

Teach me so Thy works to read
That my faith, — new strenght accruing, —
May from world to world, proceed,
Wisdom's fruitful search pursuing;
Till, thy truth my mind imbuing,
I proclaim the eternal creed;
Oft the glorious theme renewing:
God our Lord is God indeed.

Denken wij vooral aan het woord van Prof. Anema op de l.l. gehouden Vrije Universiteitsdag te Zutfen, dat de V. U. niet slechts wil de *personeele* unie tusschen wetenschap en geloof van de geloovige natuurkundigen, doch de *wezenlijke* unie van beiden.

Wie dus goed toeziet, ziet, dat wetenschap als zoodanig niet strijdt met het geloof, en ziet in de 2e plaats, dat men met name op Christelijk erf de tegenstelling, den strijd tusschen wetenschap en geloof niet eens meer kent, dat een geloovig natuurkundige ze zoo in eenheid bezit, dat hij in zijn geloof wetenschappelijk en in zijn wetenschap geloovig is; ziet dat een geloovige universiteit op grondslag van het Christelijk geloof de wetenschap beoefent. Hij ziet dat *alleen op het erf der niet-Christelijke wetenschap de tegenstelling bestaat en men alleen dààr naar de verzóening zoekt.* En dat dus de *Christen,* die nog naar deze verzoening zocht, niet bewust principiëel staat op het erf van het Christelijk geloof; dat voor hem althans dit geloof nog niet *de* waarheid is, die hem heeft vrijgemaakt ook van den strijd tusschen weten en gelooven; *de* waarheid die hem beheerscht en waaruit hij leeft ook in zijn wetenschappelijken arbeid.

De quaestie van wetenschap en geloof is een zeer oude. De geschiedenis van het menschelijk denken toch leert ons

dat zij reeds bij de Grieken bestond, en vandaar te kwader ure, met zoowat het heele Grieksche denken, geïmporteerd werd in het Christelijke denken der Middeleeuwen, en dat ze ook met de renaissance overging in het nieuwere niet-Christelijke denken en zich ook weer met dezelfde kracht in de wijsbegeerte der vorige eeuw deed gelden.

Dit kwam hiervandaan, dat men zijn uitgangspunt nam òf in het weten òf in het gelooven, òf eenvoudig zocht saam te voegen; de wijsbegeerten uitgaande van het een of het ander standpunt. Zoo gingen de Ionische physici en Herakleitos uit van het waarneembare en het rationeel bewijsbare, — het wetenschappelijk standpunt. Pythagoras en de Eleaten daarentegen, voelden een macht onzienlijk en onbewijsbaar, het blijvende in alles, en gingen daarom uit van het geloof. Socrates en Plato en Aristoteles ook het wetenschappelijk standpunt innemend, voelden echter het onbevredigende van hun enkel wetenschappelijk stelsel en voegden er daarom Pythagoras' getallen-mystiek aan toe. Evenals ook later Kant bij zijn enkel rationalistisch systeem van de *zuivere rede* voelde te moeten voegen het *geloof* van zijn *practische rede*. Ook degenen, die van uit het geloof hun stelsel optrokken waren genoodzaakt water in hun wijn te doen; bij gebrek aan concrete gegevens voor hun geloof, moesten ze hun geloofssysteem opbouwen uit diezelfde wereld waaruit de wetenschapsmannen met hun verstand putten voor hun wetenschap. Zoo Pythagoras met zijn getallen mystiek en evenzoo Spinoza voor zijn mathematisch geconstrueerd geloof.

Men zou haast kunnen zeggen — zoo zeer is deze vraag altoos aan de orde geweest — dat de geheele wetenschappelijke en wijsgeerige arbeid van het menschelijk denken gestaan heeft in het teeken van den strijd om òf enkel wetenschap, òf enkel geloof, òf de platte samenvoeging van beide te hebben, dat de ontwikkeling van heel het menschelijk denken rondloopt door de periode van de *antithese* naar de *synthese;* — van de antithese van òf weten òf geloof naar de vruchtelooze synthese van beide; om wanneer de ijdel-

heid er van gebleken is weer te grijpen naar één van beide, òf weten òf geloof. 't Is alsof deze strijd als een doem over heel het menschelijk denken gehangen heeft. Zelfs over het, grootendeels slechts in schijn, christelijk denken der Scholastiek. Het is dàär wel altoos „credo", doch bij alle synthese eenerzijds „ut intelligam" — het Grieksche weten; en anderzijds „quia absurdum" — het heidensche geloof. En in het moderne denken vertegenwoordigen Kant en Hegel weer de verborgen gedachte, dat we het afkunnen met ons menschelijk denken, tot weder Schopenhauer daarentegen spreekt van de macht, die het menschelijk denken te boven gaat, het alogische — het geloof; en terwijl Hartmann zijn toevlucht zoekt in den onbewusten wil om daarin weten en gelooven te vereenigen, zoekt Lotze die in de, op grondslag van het weten opgebouwde, geloofsconstructies, die echter, wijl mechanistisch, in zichzelf geoordeeld zijn. Totdat Nietzsche met zijn roepen om den Übermensch het duidelijk uitspreekt: we moeten méér kunnen, met zooveel als we nu kunnen weten, gaat het niet; met ons enkel menschelijk denken zijn we niet in staat tot een bevredigende wereldbeschouwing.

En nu, niettegenstaande deze klinkklare mislukking van het enkel menschelijk denken, die in den onmachtsschreeuw van Nietzsche's philosophie uitkomt, beproeft men de verzoening van wetenschap en geloof in onze goede Holland toch nog maar weer eens òf over Hegel, Schopenhauer en Hartmann, òf over Lotze.

De Grieken althans waren ook in dit opzicht verstandiger dan „de kinderen des lichts" van dezen tijd. Toen *zij* de mislukking zagen, zoowel van de principiëel antithetische stelsels als van de niet-principiëele synthetische, ter bevrediging van het diepste van het menschelijk gemoed, werd één ding aan hun bewustzijn duidelijk, dat n.l. de oorzaak der mislukking hierin lag, dat aan het kenvermogen des geloofs niet het object van kennis geschonken was, dat wel gegeven was aan het kenvermogen van het weten in de zinnelijke wereld. Inziende dat ze het geloof niet missen konden, zagen ze ook in, dat het inconsequent was, om met het geloof te beginnen

en met het weten te eindigen; dat het niet genoeg was om het geloof als kenvermogen te erkennen en dan den geloofsdorst te lesschen met kennis uit de ervaringswereld, maar dat evenals aan de zintuigen een ervaringswereld geopenbaard was, ook aan het *geloof*, een *onzienlijke* wereld zich moest ontsluiten, zich moest openbaren een *transcendent-empirische* wereld. Kortom, dat men een *bijzondere openbaring* noodig had voor dat bepaalde kennisorgaan van het geloof.

Weliswaar heeft men die toen gezocht bij Pythagoras, hem makende tot een orgaan der Godheid, tot een, die in zijn wijsbegeerte werkelijk Goddelijke dingen openbaarde. Maar toch blijkt hieruit hoe sterk toen de behoefte en het geloof aan een bijzondere openbaring was; ze waren zoo groot. dat men bij gebrek aan openbaringsgeschriften ze maken ging; gelijk men vroeger bij gebrek aan den levenden God zich doode goden ging maken; het vrome bedrog volgde het vrome geloof in de pseud-epigrafische geschriften. Maar tegenover dit alles kwam toen het Christelijk geloof, dat God in die volheid der tijden Zijn Zoon in de wereld gezonden had om ons volledig te openbaren wat wij noodig hadden: kennis van den Vader en van Zijnen Christus, de verzoening van onze zonden in zijn bloed, maar daarmee ook de openbaring van God als den Schepper van hemel en aarde, en in deze openbaring de pricipiëele verzoening van weten en gelooven.

En het is in onzen tijd, dat de V. U. op dezen geloofsgrondslag de wetenschap en de wijsbegeerte beoefenen wil. Belijdende dat, evenals er slechts een waar maatschappelijk, huiselijk, huwelijksleven enz. mogelijk is in het geloof dat Christus is de Heere, er ook alleen in dit geloof een ware wetenschap mogelijk is; en dat Jezus, gelijk voor alle menschelijk leven, ook voor de wetenschap, *de* weg, *de* waarheid en *het* leven is. En zij wenscht deze beoefening zelfstandig en *vrij*, in eer en oneer, in kwaad gerucht en goed gerucht, den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid; dus antithetisch en wars van alle synthetisch geknoei, met wijsgeer *deze* of wijsgeer *die*, niet met Pythagoras of Plato, Aristoteles, Kant, Hegel en Hartmann of

Lotze; doch enkel en alleen met Christus, niet als eerste wijsgeer, gelijk Erasmus wilde, doch als ons gevende de volle openbaring en verzoening Gods; — antithetisch niet uit strijdlust, maar omdat wij met Augustinus en Luther en Calvijn niet anders kunnen.

Wie daarom nu nog aan de V. U. zoekt naar de synthese van het weten en het gelooven, kent nog niet de heerlijkheid van het Christelijk geloof, dat op den grondslag van het Christelijk geloof mogelijk maakte een Christelijk-*geloovige wetenschap*, die anthithetisch staat tegenover de *niet*-Christelijk-geloovige wetenschap.

Heldere en koene denkers zien deze anthithese dan ook en durven haar aan.

Toen Dr. Kuyper deze antithese beleed, waren alle lieve, geloovige liberalen erg boos, doch de nuchtere klare Spinozist Dr. Meijer gaf hem gelijk en sprak het toen openlijk uit: Ik aanvaard de antithese; ik ben paganist.

De Christelijke, anthithetische *wetenschap* is daarom de moeilijke strijd en de zware arbeid der V. U.

Het, schijnt dat men in den laatsten tijd geneigd is te meenen, dat de beginselenstrijd der V. U. nu zoowat achter den rug is, en men nu met den meer zakelijk wetenschappelijken arbeid moet beginnen. Vergist men zich hierin niet? De V. U. vindt toch haar recht van bestaan niet in enkel de wetenschap, daarvoor was hare oprichting niet noodig en is zij ook niet geschied. Ook kan zij hare taak niet vinden in het corrigeeren van de niet-Christelijke wetenschap; de wetenschap corrigeert zichzelf wel. Ook niet in het bestrijden; want dan is zij achterop, is zij slechts negatief en laat de leiding, ook van zichzelf, aan anderen. Nog minder kan haar arbeid bestaan in het navolgen van, en wedijveren met „de" wetenschap, hoezeer ze dan ook lof zou inoogsten. Haar arbeid is een andere, hoogere, zwaardere, een zelfstandige, een eenzame. Zij heeft haar eigen arbeid; den principiëel positief-christelijk wetenschappelijken arbeid tegen over den opzettelijk niet-principiëelen arbeid der andere beginsellooze universiteiten. Haar arbeid zij *zakelijk*. Zeker, slechts theorie zou de

V. U. tot een illusie maken. Maar „zakelijk" en „principiëel" mogen geen tegenstelling vormen. Bij beschouwing en resultaat van elken wetenschappelijken arbeid, hoe zakelijk ook, zal het beginsel, waaruit men leeft, meespreken. De grondslag van de positief Christelijke levensovertuiging, die aan de V. U. haar bestaansrecht schenkt, zal ook noodzakelijk moeten leiden, tot in de meest zakelijke onderdeelen toe, tot een positief Christelijke wetenschap. Tot een wetenschap; zeker! dit is als vanzelfsprekend verondersteld; en dan niet naar de opvatting van één of meer eeuwen geleden, geloovende alleen in scholastiek en Aristoteles; maar meer naar de nuchterder, op feitelijke juistheid en voorzichtige gevolgtrekking gebaseerde opvatting van het denken van dezen tijd.

Doch deze wetenschap alleen, zou toch nog allen arbeid aan de V. U. contrabande doen zijn, zoo ze niet positief op den positief Christelijken grondslag, Christelijke wetenschap en wereldbeschouwing opbouwt, en negatief onze levensbeschouwing zuivert van alle niet Christelijk bijmengsel.

Vooral dit laatste moet ons als doel helder voor oogen staan.

Ook aan de overzij wenscht men zich te zuiveren en wel juist van alle Christelijke smetten en beijvert men zich aan te toonen, dat allerlei *niet* te danken is aan het Christendom of de Bijzondere Openbaring. Zoo bijv. onlangs nog Dr. G. A. v. d. Berg van Eysinga (Tijdschr. v. Wijsbeg., Apr. no.) ten opzichte van de „navolging Gods". Dit was geen Christelijke of Bijbelsche gedachte, doch een Grieksche of algemeen-heidensche! Dit toonde deze Hegelsche geleerde al te oppervlakkig aan, zonder te vragen naar de beteekenis van deze gedachte bij Israël en de Christenen en bij het heidendom. Maar daardoor kwam des te meer de bedoeling uit.

En zoo noemde de bekende godsdienst-philosoof Höffding in zijn *Religionsphilosophie*, een Christelijk element „orientalisch" en verwierp het als orientalisme: „Dass die griechische Kultur zu Grunde ging und dass die orientalische Lehre von einem Jenseits eine Zeitlang siegte, beweist höchstens, dass die griechische Kultur einer Vertiefung benötigt war . . . Der Orientälismus hat aber seine grossen Übelstände hervorgebracht

und es ist zu verstehen, dass *Kant* den Wunsch ausspricht, dass wir doch mit orientalischer Weisheit verschont worden wären.

Hiertegenover moest bij onzen wetenschappelijken arbeid de wensch leven naar de zuiverheid der Christelijke levensovertuiging, bevrijd van alle Oostersche, doch ook Grieksche wijsheid, materiëel slechts wezenlijk bevattende den in Gods Woord geopenbaarden geloofsinhoud.

Om onze *Christelijke* levensbeschouwing gaat het ten slotte. En ik vrees dat, wanneer men verschillende stukken van onze levensbeschouwing onbevangen ging toetsen aan de openbaringswereld der H. Schrift, men zeker tot de ontdekking zou komen dat veel van wat tot nog toe voor zuiver Christelijk doorgaat, inderdaad niet Christelijk is, en ook omgekeerd. Zóó ver sta ik af van de meening van sommigen onder ons, dat de Europeesche wetenschap en cultuur uit het Christendom is voortgekomen en er door geleid en beheerscht wordt, dat ik juist van het tegenovergestelde overtuigd ben, dat n.l. de z.g.n. *Christelijke* wetenschap en cultuur voor het overgroote deel geleid en beheerscht wordt door de Heidensche wijsbegeerte. Ik geloof niet, gelijk anderen, aan een Helleniseering van het Christendom in de N. T.-Schriften, maar wel van het Christendom buiten en niettegenstaande het N. T. De strijd van het laatste ertegen is er een bewijs voor. Alleen aldoor weer opnieuw herhaalde toetsing aan de Bijzondere Openbaring van Gods Woord kan ons leeren of allerlei, onder ons zoo schoonklinkende gedachten, waarlijk schriftuurlijk zijn, dan wel aan de schoon schijnende Grieksche wijsbegeerte ontleend. We moeten onze Christelijke levensbeschouwing zoeken te bevrijden van de heterogene bijmengsels, en tevens zoeken het gevaar te ontgaan de verkregen of behouden zuiverheid te bezoedelen door het aangaan van allerlei synthese met aan het Christendom vreemde elementen. Maar dan zal ook blijken, dat niet slechts niet àlle philosophie „christfreundlich" is, doch zoo goed als geheel onze wetenschap en cultuur niettegenstaande haar beweerden oorsprong uit het Christendom, vijandig staat tegenover de positief Christelijke wetenschap.

Overeenkomstig het woord van Christus: „de wereld zal u haten omdat gij uit de wereld niet zijt"; en „gij zult van allen gehaat worden om Mijns naams wil'. Om de belijdenis van den naam van Hem, God èn mensch, die God en mensch, hemel en aarde en zoo ook geloof en wetenschap verzoende, gaat het, ook bij onze Christelijke wetenschap; en niet om een of andere theïstische philosophie. In de belijdenis van de verzoening door Jezus Christus culmineert onze wereldbeschouwing; en deze, waarvan de belijdenis van Jezus Christus en dien gekruist, het centrum èn het hart is, is het uiteindelijk wetenschappelijk doel onzer V. U. Daarom hebben wij deze Christelijke, deze Gereformeerde universiteit gesticht. Indien zij viel of dit uit het oog verloor, zou daarmee niet slechts aan de Gereformeerde denkwereld een groot verlies zijn toegebracht, doch ook aan het geheele positieve Christendom in ons land.

Daarom, al is ook het geloof aan de verzoening door het kruis van Christus, door Zijn persoonlijke overgave voor ons in den dood, de smaad der V. U., het is ook haar eenige en eigenlijke eer:

„Als Christus' bloed, 't 'm bij ons doet,
waarom Zijn smaadheid dan niet gedragen?"

En deze smaadheid zoekt men te ontgaan — tenzij men handelt uit gebrek aan inzicht — zoo men de verzoening, de vriendschap zoekt tusschen Christelijk geloof en niet-Christelijke wetenschap en niet-Christelijke wijsbegeerte, d. i. tusschen Christelijk geloof en niet-Christelijk geloof.

Monnikendam, September 1917.

Naschrift.

Hoe smadelijk over het wijsgeerig standpunt der V. U. geoordeeld wordt naar aanleiding van bovenbedoeld proefschrift, kan blijken, behalve uit de recensie in de N. Rott., vooral uit die van het Tijdschrift voor Wijsbegeerte Oct.-aflevering.

Het wereldbestuur van den Christus en deze wereldoorlog

door

Dr. S. GREIJDANUS.

II.

Het wereldbestuur van den Christus is dus, in verhouding tot de wereld, te denken *in volstrekten zin*. Het gaat over de wereld in haar geheel; en het betreft haar in elk harer schepselen. Ten aanzien van beide omvat het alles. Naar Gods kant is het een afhankelijk bestuur. De Heere Christus oefent het uit krachtens Gods roeping, volgens Gods raad en voorschrift, door Gods mogendheid, tot Gods dienst en eere. *God* regeert *door* Christus; gelijk de Heidelb. Catechismus het duidelijk, en, door het gebruiken van den Vadernaam met nog rijker gedachte uitdrukt: *door* wien de *Vader alle* dingen *regeert* (antw. 50). Dit heft evenwel de waarheid niet op, dat het wereldbestuur van den Heere Christus metterdaad is een besturen van de geheele wereld met al wat tot haar behoort, en met betrekking tot alles wat er in voorvalt, groot of klein.

Nu doen er zich echter, tengevolge van dezen wereldoorlog, moeilijkheden voor ons denken op in betrekking tot dit wereldbestuur van den Christus.

Vredevorst immers wordt Zijn naam genoemd (Jes. 9 : 5). En deze zal vrede zijn, profeteerde Micha van Hem (Micha 5 : 4). Van vrede zongen de hemelsche heirscharen bij Zijne geboorte (Luc. 2 : 14). Hij is onze vrede. Die deze beiden één gemaakt heeft . . . opdat Hij die twee in Zichzelven tot éénen nieuwen mensch zoude scheppen, vrede makende, schrijft de apostel Paulus (Ef. 2 : 14, 15). De bergen zullen den volken vrede dragen, ook de heuvelen met gerechtigheid, zingt Psalm 72 van Zijn koninkrijk (vs. 3). Bad Hij niet nog aan het kruis voor Zijne vijanden? (Luc. 23 : 34). Ik zeg u, dat gij den booze niet wederstaat, sprak Hij tot Zijne discipelen.

En zoo iemand met u rechten wil, en uwen rok nemen, laat hem ook den mantel. Hebt uwe vijanden lief; zegent ze, die u vervloeken; doet wel dengenen, die u haten; en bidt voor degenen, die u geweld doen, en die u vervolgen (Math. 5 : 39, 40, 44). Het tweede gebod, dat aan het eerste, om den Heere onzen God lief te hebben met geheel het hart, en geheel de ziel, en geheel het verstand, en al de kracht, gelijk is, is dit: gij zult uwen naaste liefhebben als uzelven (Matth. 22 : 39). Maar hoe is met dat alles bestaanbaar de oorlog, en dan nog deze oorlog?

Daarbij ontbreekt het den Heere Christus niet aan sterkte, om te kunnen doen wat Hem behaagt. Alle macht werd Hem gegeven in hemel en op aarde. Zijne heerschappij is niet beperkt naar bevoegdheid, noch naar uitgestrektheid, noch naar mogendheid. Met alles kan Hij doen wat Hij wil. Zonder Zijne toelating kan geen schepsel zich bewegen. Zelfs de harten aller menschenkinderen heeft Hij in Zijne hand, om ze te kunnen neigen tot hetgeen Hem welbehagelijk is. Wanneer dan de Heere Christus metterdaad bestuurt of regeert, en wel de gansche wereld, komt dan ook deze oorlog met zijne ontzettendheden, niet mede voor Zijne rekening? Had Hij dezen oorlog niet kunnen verhinderen? Is Hij niet elk oogenblik in staat, hem te doen eindigen? Heeft dan Zijn bestuur dezen oorlog doen komen? Zijn alle deze oorlogsverschrikkingen ook Zijn werk? Of is ten slotte Zijne regeering al even machteloos als die van aardsche vorsten, welke menigmaal niet kunnen bewerken, wat zij zouden wenschen? Is dan in den grond der zaak ook Hij beperkt in bestuurgebied en in bestuurskracht?

Komen wij anders niet nog voor eene derde moeilijkheid? Staat toch niet, wie eene misdaad beletten kan, onder de zedelijke verplichting, om haar te verhoeden? Behoorde daarom ook de Heere Christus niet dezen wereldoorlog voorkomen te hebben, als Hij daartoe in staat geweest is? Komt het heilig karakter van den Heere Christus en van Zijn wereldbestuur, niet in het gedrang, bij de handhaving van Zijn bestuur over de geheele wereld in vollen omvang, en

naar wezenlijken zin? Zoude Christus' wereldregeering dezen oorlog niet uitgesloten hebben, of doet omgekeerd deze wereldoorlog de gedachte van een besturen der wereld door den Christus, niet als dwaling openbaar worden?

Is bovendien deze wereldoorlog niet eene belemmering voor 's Heeren koninkrijk in bizonderen zin? Dat rijk wordt beschreven als rechtvaardigheid en vrede en blijdschap door den H. Geest (Rom. 14 : 17). Maar deze oorlog ontketent de booze hartstochten van den mensch, zoodat de haat gloeiend uitslaat, het recht op menigvuldige wijs met voeten getreden wordt, en het bij velen zelfs in zijn heilig, alle berekening van eigen belang overheerschend, karakter niet meer verstaan en gevoeld wordt. „Macht is recht", en „nood breekt wet" zijn de regelen geworden, waarnaar men zich gedraagt. Eene zedelijke verwildering is door dezen oorlog openbaar geworden en bevorderd, ten gevolge waarvan het menschelijk denken en gemoed meer onvatbaar zijn voor het verstaan en opnemen van de waarheden van het koninkrijk Gods. Als toch de onverbiddelijke eisch der gerechtigheid geen klem meer heeft op het menschelijk innerlijk, hoe zal er dan besef kunnen zijn van de noodzakelijkheid, dat de zonde, die tegen de allerhoogste majesteit Gods gedaan is, gestraft worde door Zijne rechtvaardigheid (Heidelb. Catech. antw. 11 en 12)? Hoe zal er dan ook oog kunnen zijn voor de liefde en ontferming Gods, waardoor Hij zelfs Zijnen eeniggeboren Zoon niet gespaard heeft (Rom. 8 : 32), om maar ons te kunnen verlossen? Waar blijft dan het roepen om genade (Ps. 51; Luc. 18 : 13), en het met een verslagen, doch geloovig en aanbiddend, harte rusten op Gods vrije erbarmen in Christus? (I Joh. 4 : 19; Philip. 3 : 8, 9: Gal. 2 : 16, 20; Rom. 5 : 1; II Sam. 7 : 18 vv.).

Hier komt bij de verdeeldheid van volkeren, wier samenwerking zoo noodig was, om het Evangelie des kruises van Christus te doen verkondigen over het rond der aarde, ook onder die volken, die nog zoo talrijk in de duisternis van het heidendom, of in de dwaling van het Mohammedanisme verkeeren.

Ook zinkt nu het prestige der z.g.n. christenvolken, en daarmede dat van het Christendom als religie. Komt toch onder de volken, die nog niet tot de christenheid gerekend worden, en die nog ongeveer twee derden van het gansche menschdom zijn, de vraag niet op, wat voor Godsdienstige en zedelijke uitnemendheid de christenen hun te brengen zouden hebben? Ziende op dezen oorlog met zijne ongerechtigheden, sluiten zij als vanzelve hun hart voor den brenger der Evangelieboodschap toe, met de gedachte: medicijnmeester, genees u zelven (Luc. 4 : 23). Krijgt het niet den schijn, alsof het christendom met zijn zendingsarbeid, den splinter wil trekken uit het oog der niet-christen-volken, onderwijl daar een balk in het eigen oog is? (Matth. 7 : 4).

Daarbij breekt nu de christenheid, door deze onderlinge verdelging, eigen kracht, door hare hulp te zoeken bij Turken en heidenen, en wekt zij bij dezen het besef van eigen beteekenis en kracht, wanneer zij als wakker zouden worden, zich organiseerden, en onderling verbonden. Verzekert hunne overmacht hun dan niet een glansrijke overwinning over die christenen, om vervolgens op hunne beurt hen te overheerschen, gelijk zij door hen gedaan zijn, en dan dat Christendom uitteroeien, en hun eigen godsdienst daarvoor in de plaats te doen treden?

Is daarom deze oorlog niet veelszins eene verhindering voor het komen van het koninkrijk Gods? Wordt er bij mensch en menschheid niet de weg tot uitbreiding van 's Heeren kerk door toegesloten? Stelt de Heere Christus, de wereld besturende alzoo, dat Hij ook dezen wereldoorlog komen deed of liet, Zich niet aan Zichzelven in den weg, wat de behoudenis des menschdoms betreft? Kwam Hij niet het verlorene zoeken, om het zalig te maken (Matth. 18 : 11; Luc. 19 : 10). Weende Hij niet over Jeruzalem, dat geweigerd had zich te bekeeren en door Hem te laten behouden? (Luc. 9 : 52—56). Doch worden dan door dezen oorlog der menschen zielen niet verdorven, zoodat zij gansch onontvankelijk worden voor het zaad des Evangelies? En worden verhoudingen en toestanden onder volken en menschheid, door dezen

wereldoorlog niet zoodanig, dat de redding van steeds meerderen over het gansche rond der aarde door de heilboodschap in Christus' bloed, er grootelijks door tegengewerkt wordt? Of wanneer dan het bestuur van den Heere Christus ook over ontstaan en verloop van dezen oorlog, met al wat er in geschiedt, erkend moet worden, schijnt dan dat wereldbestuur niet een raadsel, als wij met den Heidelb. Catechismus gelooven en belijden, dat Christus daarom ten hemel gevaren is, opdat Hij Zichzelven daar bewijze als het Hoofd Zijner Christelijke Kerk, door wien de Vader alle dingen regeert (antw. 50)? Bewijst Hij Zich ook door het bestuur over en in dezen wereldoorlog, met hetgeen daarin gebeurt, *als Hoofd Zijner Kerk*, Die haar belangen voorstaat en bevordert als met alle krachten.

Wanneer echter deze of dergelijke vragen en moeilijkheden in onzen geest opkomen, als wij over het verband van Christus' wereldbestuur met dezen wereldoorlog nadenken, mogen wij een en ander voor oogen houden, dat dienen kan, om verheldering van inzicht te bevorderen, ook al valt 's Heeren werk in dezen nu nog niet, in Zijne Goddelijke wijsheid en heerlijkheid en goedheid, volkomen door ons te doorzien.

Allereerst reeds moeten wij indachtig blijven, dat er geene tegenstelling is tusschen Christus' wereldbestuur en dat van God. Toen onze Heiland op aarde rondwandelde, legde Hij er nadruk op, dat Hij niet Zijn eigen woord sprak (Joh. 7 : 16—18; 12 : 49; 14 : 24), noch Zijn eigen wil deed (Joh. 6 : 38), noch door eigen kracht werkte (Joh. 5 : 30), maar in volle harmonie met, niet alleen (Joh. 5 : 17, 21), maar ook in algeheele, gewillige (Joh. 4 : 34), afhankelijkheid van den Vader, werkzaam was in spreken, willen, en handelen (Matth. 4 : 4; Joh. 5 : 30; 8 : 26, 28, 29), Ja ook genoot Hij steeds de volle gemeenschap met God zóózeer, dat hetgeen Hij sprak en deed, eigenlijk door God gesproken werd als met Christus' mond, en gewerkt als door Zijne hand (Joh. 8 : 29; 14 : 10; 10 : 30; 16 : 32.) Met Christus' verhooging aan Gods rechterhand heeft dit alles niet opgehouden alzoo te zijn, doch

zet het zich voort. (Handl. 2 : 33; 3 : 20, 21; 4 : 24—30; 5 : 30, 31; 17 : 31). Daarom zegt onze Catechismus terecht van Hem; door wien *de Vader* alle dingen regeert (antw. 50). Waaruit voortvloeit, dat al wat als bezwaar ingebracht zou worden tegen Christus' wereldbestuur ten aanzien van dezen oorlog, wat betreft den aard van Zijn koninkrijk, en Zijne macht, en Zijne heiligheid, eigenlijk zou gesproken worden tegen *Gods* wereldbestuur inzake den tegenwoordigen oorlog. En zou dus op grond dier moeilijkheden het wereldbestuur van den Christus geloochend moeten worden, dan zou op dienzelfden grond ook ontkend moeten worden, dat God de gansche wereld, met alle hare schepselen, regeert tot in het allergeringste.

In de tweede plaats is noodig te bedenken, dat deze oorlog wel quantitatief doet aanschouwen, wat tevoren niet geweest is, doch qualitatief weinig nieuws biedt; d.w.z. naar omvang is daar nu wel, bij wat vroeger was, verergering; maar naar geaardheid geschiedt slechts, wat ook anders menigmaal geschiedt, en is geschied, in oorlog, en zonder volkerenkrijg. Meerdere volken zijn nu in den oorlog betrokken; bijna de gansche menschheid; op uitgebreider grondgebied wordt de krijg gevoerd: over een groot deel der aarde; machtige legers worstelen nu tegen elkander: millioenen tegen millioenen; meerdere massa's sneuvelen daarom: dooden en gewonden bedragen millioenen; het als schaamteloos, ja zelfs uit vermeende heilige roeping, bedrijven van rechtsschennis en gruwelijkheid, klimt in dezen oorlog ten top; de innerlijke verdorvenheid van het menschelijk hart vertoont zich nu bij een groot deel van het menschdom, en in ontroerende afmetingen. Maar naar het wezen heeft soortgelijk wanbedrijf de eeuwen door plaats gehad, hetzij door volken en legers in oorlog, hetzij door enkele personen bij allerlei misdaden. Zou daarom wat aan goddeloosheid en ongerechtigheid met en in dezen oorlog geschiedt, onmogelijk maken, te erkennen, dat de Heere Christus ook hem in zijn ontstaan en verloop bestuurt, dan zou moeten volgen, dat vrij wel het geheele wereldbestuur aan God ontzegd moest worden.

In de derde plaats dienen wij niet voorbijtezien, dat Gods doen met de christenheid nu, slechts gewijzigde herhaling is van hetgeen Hij in vroeger eeuwen met het volk van Israël heeft gedaan. Israël was Zijn volk (Ex. 2 : 23—25 ; 3 : 7 ; 20 : 2) Toch is dat volk, als het zijn God verliet, telkens weer in ellende, benauwdheid, en druk gekomen (Richt. 2 : 10—23). Ook door oorlog is het geteisterd menigmaal. Innerlijk werd het gebroken (I Kon. 11 : 9—13). Die breuke leidde zelfs tot meerdere zonde (I Kon. 12 : 26—33 ; 16 : 30—33). Beide deelen bestreden somwijlen elkander, en werden ondertusschen gedurig door andere machten in het nauw gebracht. Eindelijk zijn zij, het eene door de Assyriers, het andere later door de Babyloniers, weggevoerd. Massa's kwamen om. Anderen werden in ballingschap weggeleid. Land en steden, zelfs Jeruzalem, werden verwoest. En wel keerden tientallen van jaren later, duizenden terug, herbouwden zij Jeruzalem en tempel, werden zij ook wederom een vrij volk, doch slechts voor een korten tijd, en hadden zij als volk, in staatkundigen zin, maar weinig invloed, totdat zij wederom ten onder gingen door de Romeinsche wereldmacht, en nu reeds eeuwen als verstrooiden zwerven over de gansche aarde. Toch nam dat alles niet weg, dat God de God van Israël was. Die ook Zijn verbond met de vaderen niet te niet gedaan heeft, en zelfs in dien weg Zijn heilsplan met Israël en tot behoudenis der wereld, wonderbaar wijs en aanbiddellijk doorgevoerd heeft. Heeft Hij nu echter destijds Israël niet gespaard, waarom zou Hij thans de christenheid sparen ? (Rom. 11 : 17—21). En heeft heel die droeve geschiedenis van Israël niet kunnen verhinderen, dat God nochtans Zijn verlossingsraad verwerkelijkte, ja, is die juist alzoo volvoerd tot heil der wereld, wat zou er dan oorzaak zijn, om niet te vertrouwen, dat ook nu, niet alleen ondanks, maar ook te meer door, dezen droeven oorlog met zijne verkeerdheden en jammeren, het werk Gods tot wereldredding gelukkiglijk voortgaat (Jes. 53 : 10), door Christus' hand ? Want ofschoon de Heere Christus eerst met Zijne hemelvaart gezet is aan Gods rechterhand, neemt dit niet weg,

dat Hij ook reeds in vroeger eeuwen, hoewel toen nog niet bekleed met onze menschelijke natuur, als toekomstig Zaligmaker, de middelaarshand was, door welke God Israël en de geheele wereld bestuurde (Ex. 23 : 20—23 ; Jes. 63 : 9, 10 ; 41 : 15 vv. ; 45, 46). Over de duisternis van Christus' wereldbestuur in dezen oorlog, werpt alzoo Zijn doen in vorige eeuwen met betrekking tot Israël, eenig licht. Dat vroegere doen kan voor ons tot verklaring dienen van Zijn tegenwoordig handelen. Wat nu aanschouwd wordt, behoeft ons, in het licht van dat vroegere gebeuren met Israël, minder vreemd voor te komen.

Ten vierde worde op de profetie aangaande Christus' koningschap gewezen. Telkens wordt, in de H. Schrift, wel van vrede en heil gesproken, in verband met de komst en het werk en de regeering van den Heere Christus. Maar hierdoor moeten wij niet voorbij zien, dat ook gansch andere dingen van Christus' regeering gezegd worden. Gij zult ze verpletteren met een ijzeren schepter ; gij zult ze in stukken slaan als een pottenbakkersvat, wordt in Ps. 2 tot Hem door God gesproken (vs. 9 ; vergel. Openb. 2 : 27 ; 19 : 15). Terwijl dan aan de aardsche vorsten en grooten de raad gegeven wordt : kust den Zoon[1]) ; met de waarschuwing : opdat Hij niet toorne, en gij (*op*) den weg vergaat, wanneer Zijn toorn maar een weinig zoude ontbranden (vs. 12). Psalm 45 luidt in vers 5 vv. : Uwe rechterhand zal u vreeselijke dingen leeren. Uwe pijlen zijn scherp ; volken zullen onder u vallen . . . Gij hebt gerechtigheid lief, en haat goddeloosheid. Zoo bevat de Psalm van den Vredekoning ook deze woorden ; en Zijne vijanden zullen het stof lekken (Ps. 72 : 9 ; vergel. Ps. 89 : 24). Soortgelijk zingt Psalm 110 : de Heere is aan Uwe rechterhand ; Hij zal koningen verslaan ten dage Zijns toorns. Hij zal recht doen onder de heidenen ; Hij zal het vol doode lichamen maken ; Hij zal verslaan dengene, die het hoofd is

---

[1]) Andere vertalingen van de beginwoorden van dit vers nemen toch de gedachte van toorn, en van vernieling door 's Heeren wereldregeering niet weg.

over een groot land (vss. 5 en 6). Nemen wij de eigenlijk profetische boeken ter hand, dan zien wij ons ook daarin Gods regeering niet enkel als vredewerkend geteekend, maar tevens als oorlogbrengend en schrikkelijke verwoesting aanrichtend (Jes. 24—27); in verband ook met de heerschappij van den beloofden Koning (Jes. 9 : 5, 6; 11; 32; 63; Jerem. 23 : 1—8; Ezech. 34; Dan. 4 : 44, 45; 7 : 13—27; Micha 5; Zach. 9 : 9—14; Mal. 3 en 4; e.a.). Die teekening wordt in het N. Testament voortgezet door Johannes den Dooper (Matth. 3 : 12), onzen Heiland Zelven (Matth. 10 : 23; Luc. 19 : 27; Math. 13 : 41, 42; 25 : 41—46: Joh. 5 : 22, 27; Openb. 2 : 27), en de apostelen (I Cor. 15 : 24, 25; II Thess. 1 : 6—10; Openb. 19 : 11—16). Voorts zal des Heeren oordeel over de wereld wel eerst aan het eind der eeuwen zijn volle beslag krijgen, maar wordt het gedeeltelijk reeds de eeuwen door uitgevoerd (Matth. 3 : 10, 12; 10 : 23; 23 : 38; 24 : 15—22; 26 : 64; I Thess. 2 : 16; Joh. 3 : 35; 5 : 22; Matth. 11 : 27; 28 : 18; Hand. 2 : 20). Daarom moeten wij ons geene eenzijdige, verkeerde voorstelling vormen van Christus' regeering en koninkrijk. De Zone Gods kwam niet om de wereld te oordeelen (= in het verderf te storten), maar opdat Hij ze zaligmaken zou (Joh. 12 : 47; 3 : 17); noch om der menschen zielen te verderven, maar om te behouden (Luc. 9 : 56). Een iegenlijk, die den naam des Heeren zal aanroepen, zal zalig worden (Rom. 10 : 13). Gods Zoon kwam zoeken wat verloren was, om het zalig te maken (Luc. 19 : 10; Matth. 18 : 11—14; Luc. 15 : 1—10), en roept alle vermoeiden en belasten tot Zich, om aan hen rust te geven (Matth. 11 : 28). Ook zal de wereld door Hem metterdaad behouden worden (Jes. 53 : 10; 65 : 17—25; 11 : 9; Ps. 72 : 8; Zach. 9 : 10; I Cor. 15 : 25; Openb. 21 en 22). Zelfs doet Hij de oordeelen nog medewerken tot heil Zijner gekochten (Ps. 119 : 71; Rom. 8 : 28), en tot meerdere uitbreiding van Zijn koninkrijk (Rom. 11 : 11, 12, 15). Toch worden niet alle gevallen schepselen weer opgericht. Van de afgevallen engelen komt zelfs niet één tot herstelling (Hebr. 2 : 16); en van de menschen gaan velen

ten verderve (Matth. 7 : 13, 14; Jes. 24 : 13; Openb. 20 : 9—15). De Zone Gods toch is tot een oordeel in de wereld gekomen (Joh. 9 : 39), maakt scheiding tusschen menschen (Luc. 17 : 34—36; Matth. 24 : 31 ; 25 : 32), en doet de ergernissen eenmaal wegruimen uit Zijn koninkrijk (Matth. 13 : 41, 42, 48—50). Niet alles is tarwe, die in de hemelsche schuren samengebracht wordt (Matth. 13 : 30); er is ook onkruid (Matth. 13 : 25) en kaf, dat met onuitblusschelijk vuur verbrand wordt (Matth. 3 : 12; 13 : 30, 40). De Zone Gods kwam de werken des duivels verbreken (I Joh. 3 : 8; Joh. 12 : 31). Wie daarom den duivel heeft tot zijn vader, en diens werken wil doen (Joh. 8 : 44; Hand. 13 : 10) wordt ook getroffen met het oordeel (Joh. 3 : 19, 36). Tot bekeering roept onze Heiland den zondaar (Matth. 9 : 13). En wie met verootmoediging tot Hem vlucht, dien neemt Hij aan, en dien behoudt Hij (Joh. 6 : 37; Luc. 15 : 11—24; 18 : 13, 14; 23 : 42, 43). Maar Hij wijst alle gemeenschap met de ongerechtigheid af (Matth. 4 : 4, 7, 10; 16 : 23), en evenzeer met wie ongerechtigheid doen (Matth. 7 : 21—23; 25 : 41—46; 12 : 50; Luc. 6 : 46; II Cor 5 : 10; Openb. 20 : 12; Rom. 2 : 6—11). Alzoo is Hij een Koning, Die vrede brengt en heil werkt (Ps. 118 : 26), maar Die ook gerechtigheid oefent (Ps. 45 : 7, 8), en daarom verlossing geeft aan Zijn volk (Matth. 1 : 21; Luc. 1 : 67—75), alle dingen tot God verzoent (Col. 1 : 20), maar met vlammend vuur wraak doet over degenen die het Evangelie niet gehoorzaam zijn (II Thess. 1 : 8). Het doel van Christus' komst en arbeid op aarde en van Zijn bestuur over de wereld, was niet, en is niet om alle menschen en schepselen behouden te doen worden (Joh. 10 : 26; 8 : 47; 17 : 6, 9). Maar dat doel is, om Gods koninklijke heerschappij weer tot volle erkenning en schittering te brengen (Philip. 2 : 11; I Cor. 15 : 24—28; Marc. 1 : 14, 15) in de geheele wereld en bij alle schepselen. Dat werkt zaligheid en heerlijkheid voor de kinderen des koningsrijks (Math. 8 : 11, 12; 10 : 5—8; 13 : 43; 25 : 34; Rom. 14 17), maar brengt verstoring over de vijanden van God en van Zijnen Christus (Ps. 68 : 2, 3; 2 : 9; Luc. 19 : 27);

welke vijanden daarom uit hemel (Luc. 10 : 18; Openb. 12 : 8, 9) en aarde (Openb. 19 : 20; 20 : 10, 15) uitgeworpen worden (Ps. 1 : 5; Matth. 8 : 12; 13 : 42, 50; Luc. 16 : 23, 24, 26; II Thess. 1 : 9; Openb. 21 : 8; 22 : 15).

In de vijfde plaats kome ter sprake de wijze, waarop de Heere Christus het wereldbestuur oefent. Hij laat daarbij aan elk schepsel a. h. w. zijn eigen aard uitwerken. Abrahams zaad mocht niet eerder de Kanaänieten uitroeien, en dezer land in erfenis nemen, dan hunne ongerechtigheid volkomen was (Gen. 15 : 16; Deut. 9 : 5). Pharaö verzwaarde zijn hart aldoor (Ex. 7 : 13, 23; 8 : 15), en joeg uit eigen overlegging de Israëlieten na (Ex. 14 : 5, 6), ook in de zee (Ex. 14 : 23), en vond alzoo door Gods bestel (Ex. 9 : 16; Rom. 9 : 17) en bestuur (Ex. 14 : 23), den ondergang, maar als in eigen weg. In Spreuken 5 : 22 lezen wij ook: den goddelooze zullen zijne ongerechtigheden vangen, en met de banden zijner zonde zal hij vastgehouden worden. Gelijk ook Jeremia zegt: uwe boosheid zal u kastijden, en uwe afkeeringen zullen u straffen (Jerem. 2 : 19). Israël roeide bij zijne verovering van Kanaän de inwoners daarvan niet uit, zooals het had behooren te doen, en werd alzoo bezocht met de ellende, waarvan het boek Richteren gewaagt (Richt. 2 : 1—3). De ballingschap kwam over Israël niet eerder, dan alle andere tuchtigingen gebleken waren niet tot rechte beterschap te voeren (Jes 1 : 5). De Zoon des menschen moest verraden worden (Matth. 26 : 24); maar Judas handelde bij dat verraad naar eigen inzicht en begeeren (Matth. 26 : 14, 15; 26 : 47; Joh. 13 : 27) Ofschoon Joodsche oversten en Pilatus slechts uitvoerden wat Gods hand en raad tevoren bepaald had, dat geschieden zoude (Hand. 4 : 27, 28), hebben allen met bewustheid en eigen beslissing gedaan, wat zij aan den Heere Christus gezondigd hebben (Joh. 11 : 47, 50; Luc. 23 : 24). Laat God straks den antichrist opkomen naar de werking des satans, in alle kracht en teekenen en wonderen der leugen (II Thess. 2 : 9), en zendt Hij zelfs eene kracht der dwaling, dat de leugen geloofd wordt (II Thess. 2; 11), dan is dat, omdat de menschen de liefde der waarheid niet

aangenomen hebben om zalig te worden, maar een welbehagen hebben gehad in de ongerechtigheid (II Thess. 2 : 10, 12). Ten aanzien van het eindoordeel wordt ook het beeld van een oogst (Matth. 13 : 30, 39), en van een rijp-zijn voor het gericht (Openb. 14 ; 15, 18), gebruikt.

God schiep alles met een eigen aard. En Hij laat, ook ondanks de zonde kwam, het schepsel overeenkomstig zijn aard werkzaam zijn ; zoowel elk schepsel, als het geheel der schepping in samenhang. Maar ondertusschen regeert Hij het alles door Christus alzoo, dat tot stand gebracht wordt, wat Hij vastgesteld had (Ps. 33 ; 11 ; Jes. 46 : 10). Daartoe laat Hij de schepselen onderling samenwerken (Luc. 23 : 24), of tegen elkander botsen (Zach. 1 : 21 ; Ps. 33 : 10). Duivelen moeten Hem dienen (Job 1 : 8—12 ; 2 : 3—6 ; I Kon. 22 : 19—22). zoowel als de heilige engelen (II Kon. 6 : 15—17 ; 19 ; 35 ; Hand. 12 : 7—10), en menschen (Jes. 10 : 5—15). Ook winden (Ex. 14 : 21 ; Jona 1 : 4—15), water (II Kon. 3 : 17, 22, 23, 24), wolken (Gen. 6 : 11), hagel (Joz. 10 : 11), donder (I Sam. 7 : 10), ongedierte (Ex. 8 ; I Sam. 6: 4), sterren (Matth. 2 : 2, 9), aarde (Num. 16 : 32), ja alles doet Hij medewerken tot volvoering van Zijnen raad. Hij verliest om het geheel nimmer zelfs het kleinste deeltje uit het oog (Luc. 21 : 18 ; Matth. 10 : 29, 30), noch om een deel het geheel (II Petr. 3 : 9 ; Openb. 6 : 11), Hij brengt door alles Zijne heerlijkheid aan het licht (Spr. 16 : 4 ; Rom, 11 : 36), en leidt het alles tevens tot heil van Zijn volk (Jes, 43 ; 14 : 44 : 28 ; 62 : 1 ; Rom. 8 : 28), hoewel Zijn weg menigmaal in het heiligdom is (Ps. 77 : 14).

RECENSIËN.

Dr. H. BAVINCK. **De nieuwe opvoeding.** Kampen, J. H. KOK, 1917.

Professor Bavinck, die voor enkele maanden de *Opvoeding der rijpere jeugd* liet verschijnen, heeft nu een boek geschreven, waarin hij een overzicht geeft van de nieuwste richtingen op paedagogisch terrein. Wie zelf op dit gebied zich eenigszins heeft bewogen, wordt gedrongen hulde te brengen aan de heldere wijze waarop Prof. Bavinck de nieuwere richtingen bespreekt. In het bijzonder schenkt hij aandacht aan Meumann en Kerschensteiner. Hij laat het volle licht vallen op het goede dat ze bieden, maar weerhoudt ook zijn critiek niet. De vrede die, God geve het spoedig, na dezen oorlog zal komen, zal ons stellen voor nieuwe vraagstukken op allerlei gebied, ook voor het probleem van een nieuwe opvoeding. Het jonge geslacht komt voor een zware taak te staan. Het zal moeten opbouwen wat door den oorlog vernield is, herstellen wat stuk gemaakt is; de concurrentie tusschen de onderscheidene landen zal opnieuw beginnen. De vraag zal worden gedaan hoe de geestelijke krachten in den jeugdigen mensch kunnen worden ontdekt, en op welke wijze die krachten kunnen worden ontwikkeld. Alles wat er aan energie in den mensch zit moet er uit komen. De „nieuwe paedagogiek" zal den mensch moeten helpen om al zijne talenten tot ontplooiïng te brengen.

Prof. Bavinck verdient onzen dank, dat hij de onderscheidene antwoorden, die thans op deze vraag gegeven worden, zoo duidelijk en „eingehend" besproken heeft. T. HOEKSTRA.

David als religiöser und sittlicher Charakter, von Dr. ULRICH MOLSEN, Leipzig, A. DEICHERT'SCHE VERLAGSBUCHHANDLUNG 1917, 56 bldz. prijs Mk. 1.50.

Dit boekje is een zeer te waardeeren poging om tegenover de vileine aanvallen van Bagle, Voltaire, Renan, Andersen e. a. het religieuze en zedelijke karakter van David te handhaven.

Intusschen kan de waardeering aan de kritiek den mond niet snoeren. Wanneer Molsen b.v. den grooten koning Israëls alleen daardoor weet te zuiveren van den blaam dien zijne beschikkingen op zijn sterfbed inzake Joab en Simeï op hem schijnen te werpen, dat hij deze voor *on*historisch verklaart, mogen wij wel vragen of hij zich de solutie van het probleem niet al te gemakkelijk maakt. Of wanneer hij Davids overgang naar de Philistijnen en zijne moordtochten tegen de stammen op Juda's Zuidgrens tracht goed te praten, laat hij zich dan door zijn ijver niet te ver voeren?

G. CH. AALDERS.

KURT DEISSNER, **Paulus & Seneca**. Gütersloh. 1917.

Een aardig boekje! D. betoogt, dat puur historisch moeilijk is aan te toonen, dat er eenig verband tusschen Paulus en Seneca heeft bestaan. (Anders *Plooy*, *Expositor*, Dec. 1914.) Schrijver gaat daarom ten aanzien van enkele voorname punten de leer van Seneca en den inhoud der Brieven van Paulus na. Zoo worden achtereenvolgens besproken de gedachten over het leven na den dood, over God en Zijn voorzienigheid, over den mensch, waarbij zonde en psychologie aan de orde komen, en dan de ethiek, waaronder verschillende dingen worden saamgevat. Het resultaat is, dat, ook al is er eenige gelijkheid in de woorden, Paulus en Seneca volkomen onafhankelijk van elkaar zijn. De eerste is Christen, de tweede Stoicijn.

D. schrijft de plaatsen van Seneca slechts ten deele uit en ik ben niet in de gelegenheid geweest alles te vergelijken. Maar ik kreeg den indruk, dat de schrijver degelijk werk leverde en dat zijn boekje tegenover de godsdienst-historische school goede diensten kan bewijzen. F. W. G.

BERICHT.

Op onverklaarbare wijze is de copie van Ds. Rullmann zoek geraakt, zoodat in dit nummer geen „Kroniek" kon worden opgenomen.